

Vanstads kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

HENRIK NILSSON 2020-01-28

LASERNA
RESTAURERING

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Vanstads kyrka

Lövestads församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt, Lunds stift, Vanstad socken, Vanstad 59:1, Sjöbo kommun, Skåne län, Skåne.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Kyrkbyn Vanstad ligger en dryg mil öster om Sjöbo i ett öppet och kuperat odlingslandskap som präglas av storgodsdriften vid närliggande Vanstadtorp. Godset omnämns redan på 1300-talet som sätesgård för riddare och väpnare. Nuvarande byggnader uppfördes av Thage Thott på 1810-talet. Inom sockenområdet visar boplatser från stenåldern och gravhögar från bronsåldern på en lång kontinuitet av mänsklig aktivitet. Sockennamnet är belagt i skrift 1332, då som *Watnstatha*, som kommer av vattensamling eller vattningsställe.

Byn präglas idag av laga skifte som genomfördes 1832, då gårdar flyttades ut och gatehus uppfördes på de gamla gårdsplatserna. Under 1800-talets andra hälft utvecklades kyrkbyn till ett centrum för handel och hantverk och i socknen uppstod stationssamhället Äsperöd på 1860-talet. Flera av dessa gatehus är ännu bevarade och i kyrkans direkta närhet återfinns välbevarad prästgård med trädgårdsanläggning från 1857, två skolbyggnader i rött tegel från 1850 respektive 1908 samt ett mindre vitputsat sprut-

Flygbild över Vanstad 2014, tagen från öster. I bildens nedre del syns den gamla prästgården och i längst i väster skymtar den nya begravningsplatsen. Foto: Pär-Martin Hedberg.

hus uppfört 1824. I byns östra utkant återfinns en mölla från mitten av 1700-talet som var i drift fram till 1940, och på den accentuerade åssträckningen nordväst om kyrkan finns en numera igenväxt färdväg med milstenar av 1700-talstyp. På åsen finns även en rest sten kallad Broås käring eller Broåsastenen, vilken enligt sägnen ska ha vänt på sig när det luktade nybakat bröd.

Kyrkans närmaste omgivning utgörs av Vanstadvägen i söder, utmed vilken byns bebyggelse är koncentrerad och Gamla Prästavägen i väster som leder till Lövestad. I öster återfinns en asfalterad parkering medan villabebyggelsen ansluter direkt intill tomtgränsen i norr.

Kyrkobyggnaden

Vanstads nuvarande kyrka uppfördes på 1860-talet. Tornet är medeltida, möjligen samtida med den romanska kyrkan som tros ha uppförts på sent 1100-tal eller 1200-tal. Tornet var tidigare högre med trappstegsgavlar, men fick sin nuvarande lägre form efter ett ras 1764. Den medeltida kyrkan följde romansk kyrkobyggnadstradition med långhus, smalare och lägre kor, halvrund absid i öster samt ett senare adderat vapenhus i söder.

1800-talets befolkningsökning ledde i Vanstad precis som på många andra håll i Skåne till att den medeltida kyrkan ansågs för liten och revs. Den nya kyrkobyggnaden som stod färdig 1869 ritades av byggmästaren A.J. Hallberg i klassicistisk stil med långhus och fullbrett kor med tresidig avslutning i öster. Tydliga nygotiska inslag fanns också, dels i den fasta inredningen, men även i de spetsbågiga fönstren. Hallbergs ritningar ska i viss mån ha justerats av Överintendentsämbetet, oklart i vilken utsträckning. Från den romanska kyrkan överfördes den medeltida dopfunten, predikstolen från 1601, altaruppsatsen från 1724 samt de bägge kyrkklockorna. Altaruppsatsen tycks emellertid inta ha tagits i bruk förrän på 1900-talet (se nedan). 1883 alternativ -84 tillkom ny orgel och orgelfasad.

På ett äldre odaterat fotografi som hänger i kyrkan syns ett nygotiskt skrank mot sakristian i koravslutningen. Altaruppsats saknas och altaret pryds istället av ett stort klöverbladskors. Även altarringen är en annan än den nuvarande och predikstolen saknar baldakin. Fotografiet är taget av B.A. Lindgrens förlag i Lund, som var verksam 1874–1904. På ett fotografi från 1929 finns dagens skrank, altaruppsats, altarring och baldakin. Dessutom har innertaket, som på det äldre fotografiet framstår som vitmålat, fältindelad måleri. Troligen härrör den nygotiska inredningen från kyrkans invigning 1869, medan nuvarande inredning tillkom vid en restaurering 1909.

En större in- och utvändig restaurering sker 1933 under ledning av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin. Tornets taktegel läggs om och långhusets papptäckning ersätts av skiffer. Interiört utvidgas orgelläktaren och dess ena trappa rivs, nytt brädgolv under bänkkvarteren läggs och ny ytterdörr i väster tillkommer. Invändig ommålning sker i okänd utsträckning. En tänkbar förändring är att kyrkbänkarna

*Vanstad kyrka med nygotisk altarinredning fotograferad någon gång mellan 1874 och 1904.
Bild från ATA, fotograf: B.A. Lindgrens förlag, Lund.*

som på de äldre fotografierna framstår som mörkt ådringsmålade eller betsade får en ljusare bemålning. Möjligen försvinner också innertakets fältindelade måleri. Skiffertaket ersätts redan 1951 av tegel, då även reparation och förstärkningar av takstolskonstruktionen utförs. 1955 installeras ny värmeanläggning, golvet byts delvis ut (oklart var och i vilken utsträckning) och bänkkvarteren justeras för att tillskapa sidogångar längs ytterväggarna. 1966 upptäcks svampangrepp i kyrkorummet varpå golvet under bänkkvarteren åter byts, bänkar restaureras och några byts ut i sin helhet och delar av läktarens trappa och pelare repareras med nytt virke. Två år senare restaureras vapenhuset, som förses med ny torntrappa ritad av arkitekt Aina Berggren. En nisch tas upp på platsen tornets igensatta medeltida sydportal.

I början av 1980-talet förses orgelläktaren med underbyggnader för wc och förvaring. I samband med grävningsarbeten för rördragning påträffas medeltida gravar. 1984 utför konstnären Jens Ewald Hansen glasmålningar i korfönstren vilket bekostas genom en donation från makarna Anders och Eva Nilsson. 1989 sker en utvändigt restaurering efter handlingar av Forsberg och Wikerstål arkitektkontor AB. Fasaderna putsas och vitkalkas. Uppgifter i kyrkans underhållsplan antyder att det är vid detta tillfälle som kyrkan spritputsas för första gången. Sockeln som tidigare varit kalkavfärgad med kimirök målas med svart vattenbaserad färg (troligen akrylat). Fönstren målas om och plåtavtäckning mellan torn och långhus byts ut. Ny exteriör renovering sker 2004,

med putslagning, kalkavfärgning, underhåll av fönster inklusive partiellt glasbyte samt partiella taklagningar. Sockeln målas på nytt med plastfärg. Någon gång efter 2009 ersätts långhusets häng- och stuprännor i koppar av nya i fabrikslackad plåt. 2014 beviljades tillstånd och kyrkoantikvarisk ersättning för renovering av orgeln.

Exteriör

Kyrkans planform utgörs av långhus, fullbrett kor med tresidig avslutning samt kvadratisk torn i väster. Det medeltida tornets murverk är utförda i tuktad granit- och kalksten med inslag av tegel, medan långhuset och koret är uppförda med klivna granitblock samt med återanvänt material från den romanska kyrkan i form av tuktade och välhuggna kvaderstenar i kalksten samt enstaka mindre fältstenar. Taklister och långhusgaveln är från takfotshöjd murade i maskinslaget tegel. De vitkalkade fasaderna är spritputsade med slätputsade listverk och smygar. Långhus och kor har en ca 50 cm hög sockel, utskjutande, skråkantad och spritputsad, som är målad i svart organisk färg. Tornets sockel markeras endast genom att nedre delen av fasaden är svartmålad. Långhus och kor avtäcks med ett sadeltak som är valmat över den tresidiga koravslutningen medan tornet har tälttak. Samtliga takfall är belagda med rött enkupigt tegel från Veberöd. Avtäckningen mellan långhus och torn är utförd i omålad blyplåt. I långhusets norra och tornets östra takfall återfinns mindre takfönster.

Kyrkan från nordväst.

Tälttakets nock är avtäckt med kopparplåt och tornet kröns av kula med ett latinskt kors. Tornet har häng- och stuprännor i koppar medan långhusets är av fabrikslackad plåt, hängrännorna är svart och stuprören vita.

Huvudentrén i väster utgörs av en rundbågig muröppning i tre språng, i vilken sitter en rakt avslutad pardörr i ek klädd med kopparplåt. Ovan kyrkporten finns ett lunettformat överljus i järn med blyspröjsat polykromt antikglas. Entrén nås via en två steg hög granittrappa med handledare i smide, som är försedd med en lös handikappramp i durkplåt. Tornet saknar fönster men har i varje väderstreck utom öster en korgbågig ljudöppning vars solbänkar är avtäckta med enkupigt tegel. I norr och söder är ljudöppningarna indragna i två slätputsade språng. Ljudluckorna är utförda i stående svartmålad panel med locklister. Tornfasaderna har ett flertal ankarlutur av svartmålat smide i varierande utförande. Vid takfoten avslutas fasaderna med en profilerad och slätputsad takfotsgesims.

Långhusets norra och södra fasader har vardera fem högresta spetsbågiga fönsteröppningar. Fönstren i järn sitter indragna i tre språng och är utformade som två höga och smala rundbågar med radiell spröjsning samt tre överliggande fyrpass. Solbänkarna är av svartjärad kalksten. Koravslutningens nord- och sydöstliga fasader har samma typ av fönster vilka 1984 försågs med glasmålningar av konstnären Jens Ewald Hansen. I östfasaden återfinns en prästingång i form av en rakt avslutad enkeldörr med liggande brunmålad panel, placerad i en slätputsad rundbågig nisch i två språng. Entrén nås via en två steg hög trappa av natursten i bruk. Ovanför entrén sitter ett runt järnfönster med fiskblåsemönstrad spröjsning och polykromt glas. Fönstret har slätputsad omfattning i två språng. Långhusets och korets fasader avslutas upptill av en slätputsad takfotslist som kragar ut i tre språng.

Interiör

Genom kyrkans huvudentré i väster nås vapenhuset vars golv är belagt med kvadratisk rött tegel. Intill norra väggen ligger en gravhäll från 1600-talet. Väggarna är vitputsade och rummet täcks av ett plant obehandlat brädtak. Utmed södra väggen löper en trappa i trä till tornvåningen, under vilken spåren av tornets medeltida sydportal är bevarad i form av en stickbågig nisch med omfattning av rött tegel. Kyrkporten utgörs av en pardörr av ek i ramverkskonstruktion med fyra liggande rektangulära fyllningar i vardera dörrblad. Till kyrkorummet i öster leder en ekådrad pardörr i ramverkskonstruktion vars övre fyllningar är glasade och spröjsade. Dörren sitter i en hög rundbågig nisch och i den putsade östväggen syns kring dörren två kraftiga ankarlutur i svartmålat smide som förankrar orgelläktaren i murverket.

Kyrkorummet utgörs av långhuset och det fullbreda koret med tresidig avslutning. Långhusgolvet är i gångarna belagt med samma röda tegel som i vapenhuset medan de öppna bänkkvarteren står på upphöjda brunbetsade och lackade brädgolv. Det två steg högre korets golv är belagt med röd och ljusgrå kalksten i rutmönster. Den tresidiga koravslutningen och utrymmet innanför altarringen har ett uppbyggt brädgolv, brunbetsat och lackat. Väggarna och tredingstaket är slätputsade och vitmålade, liksom den

Kyrkorummet mot orgelläktaren i väster.

höga profilerade gesims som avslutar väggarna upptill. Taket är kraftigt smutsat, vilket tydliggörs av att den bakomliggande takstolskonstruktionens placering framträder som renare ytor till följd av köldbryggor. Koravslutningen, som fungerar som sakristia och är möblerat med förvaringsskåp, åtskiljs från det övriga kyrkorummet genom ett klassicistiskt utformat altarskrank (se vidare *Inredning och inventarier*). Fönstrens innerbågar i svartmålat järn är indelade i fyra lufter av vilka enstaka är öppningsbara. Prästingången i öster utgörs av en rakt avslutad ramverksdörr med tre fyllningar, målade i en blågrå kulör, som sitter i en rundbågig nisch. Orgelläktaren i väster upptar hela kyrkorummets bredd och vilar på åttasidiga smala pelare av trä. Mittpartiet är framskjutande och den slutna barriären indelas av kraftiga och enkelt profilerade balusterdockor. Läktarens formspråk är i grunden klassicistiskt, men nygotiken gör sig påmind i barriärens spetsbågiga fyllningar med små trepassformer, en stilblandning som även präglar kyrkan i stort. Läktaren nås via en trappa i sydväst. Färgsättningen domineras av en enkel grön marmorering med inslag av vitt samt detaljer i rött, blått och guld. Läktaren har mot de norra och södra ytterväggarna underbyggnader av stående vitmålad panel som inrymmer väntrum, wc och förråd.

Tornvåningen har obehandlat brädgolv, murverken av fältsten är slammade och vitkalkade och taket utgörs av klockvåningens obehandlade brädgolv som ligger på ett öppet bjälklag av äldre kraftiga ekbjälkar. Någon meter under bjälklaget finns ålderstigna dragbjälkar av ek i öst-västlig respektive nord-sydlig riktning. I rummet förvaras äldre

inventarier och ett reservupplag av tak- och golvtegel. Via en trappa i trä nås klockvåningen där kyrkans två klockor hänger i en klockbok av ek. Väggar har samma behandling som på klockvåningen och torntakets takstol är utförd i furu med förstärkningar i järn. I öster leder en lucka in till kyrkvinden vars saxtakstolar i dymlad furu har kompletterats med sentida snedsträvor. Belysning och gångbroar annat än löst utplacerade plank saknas. Kyrkorummets tredingstak är oisolerat.

Inredning och inventarier

Altaret utgörs av ett blockaltare i trä som även fungerar som textilförvaring.

Altaruppsatsen i snidad ek från 1724 har två texttavlor på latin i predellan medan corpus är uppbyggt av marmorade kolonnetter som bär upp ett bjälklag, även detta med inskription på latin under en tandsnittsfris. Centralt återfinns en polykromt bemålad framställning av Nattvardens instiftande i skuren högre relief. Corpus flankeras av skurna eller figursågade vingar bemålade i rött, blått och gult. Överstycket har liknande sidopartier som omger ett gavelmotiv uppbyggt av joniska pilastrar och vars tympanonfält pryds av ett bevingat änglaansikte. Centralmotivet föreställer Kristus med krucifix och strålgans. Altaruppsatsen härrör från Vanstads medeltida kyrka, men tycks inte ha tagits i bruk i den nya kyrkan förrän kring 1909. Upphovsmannen bakom altaruppsatsen är okänd, men det är uppenbart att han inspirerats av kyrkans predikstol och återanvänt arkitektoniska detaljer och ornament för att knyta samman inredningen.

Den femsidiga *altarringen* är uppbyggd av svarvade balusterdockor i bruten vit kulör med förgyllda detaljer. Hörnposter, underliggare och den profilerade överliggaren är laserade i grågrönt med detaljer i orange och förgyllning. Handfallet är utfört i lackad ek medan knäfallet är stoppat och klätt med blågrått tyg. Sockeln är målad i en blågrön kulör.

Ett *altarskrank* i ek, bemålat i blågrått med detaljer i rött och förgyllning, avskärmar sakristian i koravslutningen från det övriga kyrkorummet. Skranket är utfört i klassicistisk stil med gavelmotiv med kannelerade kolonnetter och joniska kapitäl samt rundbågiga nischer i vilka skulpturer av de fyra evangelisterna är placerade. Kyrkans underhållsplan anger att skranket är uppfört 1909 men att ett par av skulpturerna ska härröra från 1600-talet. Fler delar framstår emellertid som äldre än 1909, möjligen är årtalet endast tidpunkten för när skranket införskaffas till Vanstad kyrka.

Predikstolen från 1601 är placerad i mötet mellan södra väggen och koravslutningen. Korgens fyra synliga sidor pryds av de fyra evangelisterna med respektive attribut i relief ståendes i rundbågemotiv. Hörnen markeras av marmorade kolonnetter med joniska kapitäl. Korgens övre och undre listverk bär text på latin i guld på svart botten. Nedtill syns skurna eller figursågade lambrekänger som uppenbart utgjort förebilder för altaruppsatsens vingar. Korgen har skålformat understycke som vilar på en sexsidig smal fot. Den polykroma färgsättningen visar upp en bred palett av kulörer, av vilka ett flertal framstår som senare tillkomna. När nuvarande färgsättningen tillkommit

är okänt. Till predikstolen hör en trappa vars barriär är uppbyggd som ett ramverk med fyllningar med profilerad överliggare. Trappan är målad i blågrått med detaljer i rött och förgyllning. I kyrkans underhållsplan uppges trappan ha tillkommit 1909, vilket möjligen även gäller den sexsidiga och polykromt bemålade baldakin som hänger ovanför predikstolen. Ovansidan pryds av frontoner och urnor. Undertaket utgörs av ett kassetak med stjärnhimmel och en centralt hängande duva. Formspråk och färgsättning är lånad från predikstolen, men baldakinen är ett arbete av enklare karaktär.

Dopfunten i sandsten har tillskrivits Bollerupsgruppen och på så vis daterats till sent 1100-tal. Överst på den runda cuppan löper en rundbågefris bildad av nedsänkta halvcirkelsegment, ett kännetecken för Bollerupsgruppen, och under detta en rundstav samt godronnering. Foten utgörs av en attisk bas med hörntappar som vilar på ett kvadratisk fundament. Dopfunten är placerad i korets nordöstra del i anslutning till ett mindre dopaltare.

Den öppna *bänkinredningen* är indelad i två kvarter som flankerar mittgången. De släta ryggstöden är liksom sittbänkarna och psalmbokshållarna målade i ljusgrön kulör. Gavlarna, som är figursågade i relativt enkla profiler, är ådrade i ekimitation med en täckmålad rödbrun inramning. Bänkinredningen är ursprunglig sedan den nya kyrkans invigning, men framstår på äldre fotografier som betydligt mörkare, sannolikt mahognyådrad eller liknande.

Orgeln med 18 stämmor fördelade på två manualer plus pedal är tillverkad 1937 av A. Mårtenssons Orgelfabrik i Lund. Orgelverket är placerat bakom den fasad som tillhörde den tidigare orgeln, vilken tillverkades av P.Z. Strand 1837 för Caroli

Den romanska dopfunten utgör kyrkans äldsta inventarium.

Predikstolen från 1601 med sentida baldakin och trappa.

gamla kyrka i Malmö. Till Vanstad kom orgeln 1883 eller 1884. Den femdelade orgelfasaden i ljusgrå kulör med förgyllda detaljer har ett enkelt klassicistiskt formspråk där de synliga piporna i det högre mittpartiet infattas av en rundbåge. De rakt avslutade sidopartierna kröns av förgyllda musikinstrument medan mittpartiet kröns av en variant av svenska riksvapnet. Enligt Lunds stifts orgelinventering är orgeln av mycket stort kulturhistoriskt värde bland annat till följd av att pipverket från 1837 är ovanligt välbevarat, samt att den är ovanligt fungerande klangligt och tekniskt i jämförelse med andra orglar av denna typ.

Kyrkan har två *kyrkklockor* i malm. Storklockan är gjuten av E.M. Fries i Kristianstad 1833 och pryds av inskriptioner och akantusblad. Lillklockan göts i Malmö av Jonas Wetterholtz 1781. Förutom inskriptioner är den bland annat dekorerad med en kristusfigur, bevingade änglaansikten och trumpetspelande keruber.

Bland kyrkans övriga inventarier av kulturhistoriskt intresse bör nämnas två järnbeslagna fattigstockar av ek från 1700- och 1800-talen, samt en äldre järnbeslagen kista av okänd ålder. Fattigstockarna är placerade i vapenhuset på ömse sidor om västporten, medan kistan står under orgelläktaren.

Kyrkogård

Den nuvarande kyrkan är uppförd på platsen för den romanska kyrkan, och Vanstads kyrkogård har således medeltida anor. Medeltida kyrkogårdar var vanligen små och omgav kyrkan i dess direkta närhet. Från 1660-talet finns uppgifter om att kyrkogården omgavs av en mur som är ”*opmurt aff stora sten, teckt en del med tagsten, en del med flise sten*”, men i övrigt saknas information om kyrkogårdens utseende innan 1800-talets visitationsprotokoll. Av dessa framgår det att platsbristen till följd av en ökande befolkning är påtaglig, och mindre utvidgningar i öster, väster och norr skedde 1850. I samband med uppförandet av den nya kyrkan 1869 fick kyrkogården i stort sin nuvarande utsträckning, även om vissa förändringar tycks ha skett senare under 1800-talet. Kyrkogårdar som vi är vana att se dem idag, med gångsystem, trädkransar och arrangerad vegetation fick sitt genomslag under 1800-talet. I Vanstad påbörjades en upprustning av kyrkogården efter att den nya kyrkan stod klar, bland annat anlades trädkrans och planteringar av hagtornshäckar.

Då platsbristen på kyrkogården fortsatt utgjorde ett problem och ytterligare utvidgningar i anslutning till kyrkoanläggningen inte var möjliga anlades en ny begravningsplats utanför byn i slutet av 1800-talet. Kyrkogården fortsatte att brukas för enstaka begravingar, men förändringarna under 1900-talet är till följd av detta få. 1952 uppfördes ett bårhus efter ritningar av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe och 1960 tillkom en redskapsbod med toaletter. Ny kyrkogårdsmur anlades 1969, alternativt rör detta en restaurering av den befintliga muren med bevarade äldre grindstolpar och nya grindar enligt de äldre förlagorna. För ritningarna stod arkitekt Aina Berggren. 1982 ersattes ett flertal av trädkransens lindar som var i dåligt skick.

Vanstads kyrkogård präglas av det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets kyrkogårdsideal.

Vanstads kyrkogård omges idag av en stödmur av fältsten i alla väderstreck utom norr. I söder och väster är muren kallmurad medan den i öster är högre och avtäckt och fogad med betong. Längs norra och östra gränserna växer dessutom häckspirea och hela kyrkogården inramas av en trädkrans av parklindar. Ingångar återfinns i söder och sydöst. Huvudingången i söder har pargrindar i trä som hänger i kraftiga vitputsade grindstolpar som kröns av betongklot. Pargrindarna flankeras av enkelgrindar som hänger i lägre grindstolpar med samma utförande. Entrén i sydost utgörs av en låg enkelgrind av trä i samma utförande som huvudingångens med grindstolpar i granit som kröns av järnkors. Från grindarna löper slingrande grusade gångar som delar in kyrkogården i sex asymmetriska delar och även omger kyrkan. I övrigt är kyrkogården gräsbevuxen, med undantag av ett fåtal grusade gravplatser.

Delar av gångsystemen och gravplatserna kantas av klippta buxbomshäckar. Runt redskapsboden i nordöst växer äldre almar och syrener och väster därom står en äldre solitär vårtbjörk samt ett fläderträd som enligt sägnen är planterad över en grupp stupade snapphanar. På gravplatser och i planteringar växer buskar som tuja, klätterbenved, rododendron och krypoxbär liksom perenner i form av exempelvis rosor, gul fetknopp, kärleksört, murgröna, prästkrage, hortensia och funkia.

Den huvudsakliga delen av gravvårdarna härrör från tiden mellan 1800-talets mitt och 1900-talets första decennier. Formspråk och material har en relativt rik variation med

bland annat obelisker i diabas, bautastenar i granit, kransprydda kors, uppslagna böcker, skulpterade änglar och naturromantiskt utformade vårdar som brutna trädstammar. Ett fåtal av gravplatserna inramas av stankanter eller järnstaket. På kyrkogården finns också ett antal liggande och stående tunna kalkstenshällar som var vanliga under 1800-talets första hälft, men även vårdar från 1900-talets senare del och tidigt 2000-tal, främst placerade längs öster och nordöst om kyrkan.

Byggnader på kyrkogården

Norr om kyrkan ligger ett bårhus som uppfördes 1952 efter ritningar av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe. Byggnaden har rektangulär planform, vitputsade fasader och sadeltack avtäckt med rött enkupigt tegel. Entrépartiet i söder utgörs av en pardörr med liggande brunbetsad panel. Dörren har en rakt avslutad och svagt framskjuten omfattning av rött tegel i två spräng. Omfattningen är avtäckt med kopparplåt och kröns av ett latinskt kors, även detta i kopparplåt. I norra gavelröstet sitter ett rundfönster i trä, troligen ek.

I kyrkogårdens nordöstra hörn finns en mindre förrådsbyggnad med stående brunmålad panel och plåttäckt pulpettak. Byggnaden uppfördes 1960.

Kulturhistorisk karaktärisering för Vanstads kyrkoanläggning

Kyrkbyn Vanstad ligger en dryg mil öster om Sjöbo i ett öppet och kuperat odlingslandskap som präglas av storgodsdriften vid närliggande Vanstadtorp. Inom sockenområdet visar boplatser från stenåldern och gravhögar från bronsåldern på en lång kontinuitet av mänsklig aktivitet. Sockennamnet är belagt i skrift 1332, då som *Watnsthath*, som kommer av vattensamling eller vattningsställe.

Byn präglas idag av laga skifte som genomfördes 1832, då alla utom nio av byns 37 gårdar flyttades ut och gatehus uppfördes på de gamla gårdsplatserna. Under 1800-talets andra hälft utvecklades kyrkbyn till ett centrum för handel och hantverk och i socknen uppstod stationssamhället Äsperöd på 1860-talet. Flera av dessa gatehus är ännu bevarade och i kyrkans direkta närhet återfinns välbevarad prästgård med trädgårdsanläggning från 1857, två skolbyggnader i rött tegel från 1850 och 1908, ett mindre vitputsat spruthus uppfört 1824 samt villabebyggelse från 1900-talet.

Vanstads medeltida kyrka uppfördes troligen under sent 1100-tal eller 1200-tal. Av denna kyrkobyggnad återstår endast tornet, som kan vara samtida med den romanska kyrkan alternativt har tillkommit senare under medeltiden. Sin nuvarande korta och satta form fick tornet, som tidigare var högre och avslutades med trappstegsgavlar,

efter ett ras 1764. Tornets murverk och äldre byggnadsdelar som bjälklag i ek och smidda ankarslutar vittnar om äldre tiders byggnadsskick och har därmed arkitektur- och byggnadsteknikhistoriska värden.

Till det medeltida tornet adderades 1869 en ny kyrka bestående av långhus och fullbrett kor med tresidig avslutning efter ritningar av byggmästaren A.J. Hallberg. Liksom på många andra håll i Skåne speglar den nya rymliga kyrkobyggnaden tidens kraftiga befolkningsökning. Även formspråket, som i grunden är klassicistiskt men med framträdande nygotiska inslag i de stora spetsbågiga fönstren och den ursprungliga inredningen, speglar tiden. Allt sedan 1700-talet hade nyklassicistiska kyrkor varit normen för nyuppförda kyrkor i Sverige, men under 1860- och -70-talen sker ett paradigmskifte till förmån för den nygotiska stilen. Vanstads kyrka är, i all sin enkelhet, ett talande exempel på denna arkitekturhistoriska utveckling. Byggnadsdetaljer i exteriören som är av extra vikt för bevarandet av kyrkans karaktär är de putsade fasaderna, fönstrens material och formspråk, de rundbågiga dörromfattningarna samt tornets ålderdomliga prägel med bland annat ljudöppningar och ankarslutar. Takformer och taktäckningsmaterial är exempel på byggnadselement som i många fall inte är ursprungliga men som ändå är väsentliga för upplevelsen av kyrkobyggnaden, såsom enkupigt lertegel, avvattningssystem i kopparplåt och blyplåtsdetaljer.

Interiören präglas av de nyklassicistiska idealen, med ett ljust och luftigt kyrkorum med vitputsade väggar och karaktäristiskt tredingstak. I tornet är istället en medeltida prägel ännu påtaglig, främst manifesterad av vapenhusets ursprungliga sydportal och de ålderdomliga bjälklagen i torn- och klockvåningen, som liksom de medeltida murverken har höga arkitektur- och byggnadsteknikhistoriska värden.

Av den inredning i trä som tillverkades för den nya kyrkan återstår endast orgelläktaren och bänkinredningen. Orgelläktaren har inte det utpräglat nygotiska formspråk som exempelvis det tidigare altarskranket hade, utan är liksom kyrkan i stort utformad i klassicistisk stil med nygotiska inslag. Den enkelt utformade bänkinredningen saknar tydlig arkitektonisk prägel, vilket möjligen är frukten av ett försök att sammanlänka kyrkans båda stilriktningar. Orgelläktaren och bänkinredningen samspelar genom sin enkla karaktär och det eklektiska formspråket väl med kyrkans övriga gestaltning och är därigenom viktiga för helhetsupplevelsen. Bland den fasta inredningen tilldrar sig annars dopfunten, predikstolen och altaruppsatsen störst kulturhistoriskt intresse. Dopfunten är kyrkans äldsta inventarium, sannolikt samtida med den romanska kyrkan, och har utöver sina konsthistoriska värden ett särskilt kontinuitetsvärde för församlingen. Här har socknens invånare invigts i den kristna gemenskapen i 800 år. Predikstolen från 1601 och altaruppsatsen från 1724 är av provinsial karaktär men tilldrar sig likväl konsthistoriskt och hantverksmässigt intresse, medan de båda fattigstockarna i vapenhuset från 1700- och 1800-tal är uttryck för äldre tiders klassamhälle och sociala förhållanden. Samtliga föremål som härrör från den tidigare kyrkobyggnaden har, likt dopfunten, kontinuitetsvärden som länkar till socknens och församlingens äldre historia. I detta sammanhang ska även de båda kyrkklockorna av malm från 1781 och 1833 nämnas, liksom en gravhäll från sent 1600-tal som ligger nedsänkt i vapenhusets golv. Kyrkorgeln med orgelfasad byggdes ursprungligen för Caroli gamla kyrkan i

Malmö 1837 och införskaffades till Vanstads kyrka på 1880-talet. Nuvarande orgelverk är från 1937. Orgeln, med de intakta fasadpiporna, är ett sällsynt välbevarat exempel på en relativt ovanlig orgeltyp och har därmed höga musikaliska och teknikhistoriska värden.

Vanstads kyrkogård präglas i allt väsentligt av kyrkogårdsidealen under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, med högresta gravvårdar i varierande material och formspråk, inramningar av stenramar, buxbomshäckar eller järnstaket, grusade gångsystem och arrangerad vegetation. På gravvårdarna förekommer yrkestitlar i stor utsträckning, vilka har ett socialhistoriskt värde då de speglar bygdens historia och utveckling. Den agrara prägelns manifesteras i de vanligast förekommande titlarna som lantbrukare och hustru, men här finns även handlare och hantverkare som representerar socknens senaste expansiva period i under senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Tillkomsten av den nya begravningsplatsen i byns utkant under 1890-talet, till följd av de geografiska begränsningarna för utvidgningar av den gamla kyrkogården, är en naturlig förklaring till det förhållandevis låga förändringstrycket. Bårhuset från 1952, i en för domkyrkoarkitekten Eiler Græbe typisk modernistisk tolkning av historiserande arkitektur, utgör det största påtagliga tillskottet.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Vanstads kyrka är ett välbevarat exempel på en enklare landsortskyrka uppförd vid övergångsperioden mellan nyklassicistiskt och nygotiskt kyrkobyggande. Dess ursprungliga karaktär bör beaktas vid alla eventuella förändringar i kyrkans exteriör, interiör eller närmiljö.
- Det medeltida tornets murverk, vapenhusets ursprungliga sydportal samt torn- och klockvåningarna ålderdomliga bjälklag har extra höga bevarandevärden.
- Den fasta inredningen i trä, dels byggda för kyrkan, dels överförda från den romanska kyrkan är av stor vikt för upplevelsen av kyrkorummet. För att undvika skador bör ett jämnt inomhusklimat eftersträvas.
- Kyrkorgeln är ett sällsynt välbevarat exempel på en relativt ovanlig orgeltyp.
- Kyrkogården bör förvaltas med fokus på att bevara dess nuvarande karaktär.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Kyrkan och kyrkogården ligger inom registrerat fornlämningsområde Vanstad 97:1 som avser den äldre bytomten och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Vanstad kyrka, Lövestads kyrkliga samfällighet, Underhållsplan (2009-03-14), Restaurator, Malmö.

Vanstads kyrkogård och begravningsplats, Vård- och underhållsplan (2015), Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

Sjöbo kommun. Kulturnämnden. Bevarandevärda kulturmiljöer inom Sjöbo kommun: <https://www.sjobo.se/download/18.48ef7cbb166100ed03bd85/1538575254048/Bevarandevärda%20kulturmiljöer%201993.pdf>, hämtad 2020-01-21.

Länsstyrelsen Skåne. Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram. Sjöbo kommun: <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljoprogram/omraden/vanstad.html>, hämtad 2020-01-21.

Riksantikvarieämbetet. Fornsök: <https://app.raa.se/open/fornsok/lamning/99088b1f-f195-4c51-a0d0-6c03ca0710bf>, hämtad 2020-01-28.

Platsbesök 2019-09-12.

Övriga uppgifter

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Henrik Nilsson, byggnadsantikvarie

Kvalitetsgranskning: Max Laserna, byggnadsantikvarie

Inventeringsdatum: 2019-09-12.

Fältinventering: Max Laserna och Henrik Nilsson

Foto (där inte annat anges): Max Laserna och Henrik Nilsson

Layout: Henrik Nilsson

Färdigställd: 2020-01-28.